

Branko Horvat*

UDK 338.974(497.5)

Izvorni znanstveni rad

MINIMALNI PROGRAM IZLASKA IZ KRIZE¹

Hrvatska se nalazi usred teške privredne krize, teže i dugotrajnije od svjetske krize iz tridesetih godina. Potrebno je djelovati brzo i sasvim nestandardno. Autor u članku obrađuje minimalni program mjera koje će, pošto budu provedene, omogućiti da se poduzmu i sve ostale potrebne mjere.

Industrija je motor privrednog razvitka i zato se predloženi program odnosi prije svega na industriju. Ostale grane nije teško prilagoditi.

Osnovni ekonomski problem

Postoji ogromna nezaposlenost radne snage. Svaki je peti radnik registrirano nezaposlen. Pored toga nekoliko je stotina tisuća zaposlenih natjerano ili su otišli u prijevremenu mirovinu. Najbolji mladi ljudi napuštaju zemlju. Demografi su utvrdili da je 130.000 hrvatskih građana napustilo zemlju (tu nije uračunano 300.000 izbjeglih Srba koji će se u izvjesnom broju vratiti). Gotovo svi moji nekadašnji asistenti rasuti su po svijetu od Washingtona do Novog Zelanda.

Budući da danas industrija daje samo polovinu proizvodnje iz 1986., kada je postignut maksimum, postoji i velika nezaposlenost izgrađenih proizvodnih kapaciteta.

Ekonomski je problem da se spoje navedena dva osnovna neiskorištena ekonomska resursa u svrhu brzog povećanja proizvodnje. Postoji također i problem neiskorištenih turističkih kapaciteta i neobrađenog poljoprivrednog zemljišta.

---

* B. Horvat, redoviti profesor Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u mirovini. Članak primljen u uredništvu: 15. 05. 2000.

¹ Tekst je na početku veljače 2000. poslan Vladi, kojoj je i bio namijenjen. Nisam dobio nikakvu povratnu informaciju. U takvoj situaciji znanstveniku jedino preostaje da tekst objavi kako bi ostao pismeni trag o tome da se znalo što je bilo potrebno učiniti. Na žalost izgubljeni su novi mjeseci, a urušavanje privrede i traumatiziranje građana nastavljeni su.

Trgovačka mornarica dobrim je dijelom razorena uz u isto vrijeme nezaposlena brodogradilišta. Zdravstveno je stanje građana nezadovoljavajuće, a u isto su vrijeme liječnici nezaposleni. No, te je probleme lakše riješiti, pa o tome neće biti govora.

Ekonomski se problem ne može riješiti rutinskim udžbeničkim mjerama kao što su one fiskalne i monetarne politike. Učinjeni privredni lomovi suviše su veliki. Potrebne su prije svega institucionalne promjene, a glavna od njih odnosi se na pretvorbu.

Pretvorba

Poznato je da su učinjene mnoge malverzacije i kriminalne radnje, počevši od sitnih činovnika, pa do direktora i ministara. To prepuštam sudovima, jer su za to nadležni i jer to ekonomski nije značajno. Jedino je značajno iznošenje kapitala u inozemstvo, što je uvelike omogućeno propisima tadašnjega režima. Svojedobno je njemački ministar privrede izjavio da se u Njemačkoj nalazi 10 milijardi maraka hrvatskoga kapitala i, dok je to tako, Njemačka neće Hrvatskoj dati ni pfeniga pomoći ili zajmova. Koliko je stvarno izneseno, nitko ne zna. Zaključak: (a) vratiti kapital u zemlju, posebno onaj stečen nepošteno (što neće biti lako); (b) uvesti strogu kontrolu kretanja kapitala, čega sada nema (a što mnoge prosperitetne zemlje imaju) i (c) potrebno je pokušati vratiti najdragocjeniji kapital - visokokvalificirane kadrove koji su napustili zemlju.

Najveća je šteta učinjena ponašanjem države. Građani su ogorčeni na kršenje zakona o pretvorbi. No to je sasvim sporedan problem. Glavni je problem to što je sam zakon pogrešan i usto neustavan. U administrativnoj privredi, administrativni zahvati ne pričinjavaju posebnu štetu. Direktori poduzeća dobivaju nove direktive, a ako ih ne izvrše, završavaju u zatvorima. U tržišnoj privredi, zatvori ništa ne pomažu. Administrativna intervencija (imenovanje "podobnih" upravljača, organizacijske promjene, "šok terapija", financijski zahvati i sl., što je sve pratilo pretvorbu) prekida privredne tokove i stvara kaos na tržištu. Proizvodnja se drastično smanjuje, radnici se izbacuju na ulicu, poduzeća i banke masovno bankrotiraju, privreda se urušava i postaje nelikvidna (i nesolventna), a novac se zamjenjuje trampom, što je, naravno, apsurd u novčanoj privredi. Situacija je to teža, što ni država ne plaća svoje dugove (proizvodnim poduzećima, umirovljenicima, za osiguranu štednju). Danas u Hrvatskoj *polovina* svih registriranih poduzeća ima blokirane račune. Osim toga, današnje su *Narodne novine* za trećinu veće od nekadašnjeg *Službenog lista* koji je bio namijenjen pet puta većoj državi, a to je svojevrsan indeks administrativnih intervencija. Osim toga, tu su i efekti posvemašnje demoralizacije.

Začudujuće je malo ljudi svjesno šireg društvenog okvira pretvorbe. Pretvorba je provedena - i to u jeku rata kad su sve snage morale biti orijentirane na obranu - u okviru restauracije grabežnoga kapitalizma. Govorilo se o tome kako 200 najbogatijih obitelji - kao u Latinskoj Americi - moraju vladati Hrvatskom. U takvim uvjetima ni bolji zakon ne bi pomogao, dogodile bi se u osnovi iste stvari. Da

malverzacije, nezaposlenost, pad proizvodnje i erozija morala ("duhovna obnova") nisu slučajne pokazuje iskustvo svih tranzicijskih zemalja koje su šok terapijom pokušale restaurirati kapitalizam. To je bilo predvidivo i - predviđeno. Ja o tome pišem od godine 1990. (Horvat, 1993.), iako bez efekata.

Pravni aspekt pretvorbe

Godine 1950. država je poduzeća u svome vlasništvu zakonom predala na upravljanje zaposlenima. Time je državno vlasništvo pretvoreno u društveno. Samoupravljači su do 1990. društveni kapital povećali 12 puta i ostvarili su najbži privredni razvitak u Europi. I globalna se proizvodnost povećavala tako da je bila među najbržima na svijetu (4,4% godišnje). U godini 1991. država je bez ikakve pravne osnovice ukinula samoupravljanje i podržavala je cjelokupnu privredu. Ekonomske su konzekvence - pad proizvodnje i proizvodnosti, a pravne su konzekvence ove:

- (a) Ustav garantira neprikosnovenost vlasništva. Prema tome, država je, otimajući tuđe vlasništvo, postupila protuustavno.
- (b) Uzimanje tuđeg vlasništva krađa je ili pljačka (što je termin koji građani najčešće upotrebljavaju).
- (c) Država prodaje ukredenu imovinu. Da apsurd bude veći, prodaje je i onima koji su je stvorili. U pravu je prodaja ukaradene stvarni ništavna. Kada se ukradena stvar pronađe, vraća se prvobitnom vlasniku (i kažnjava kradljivac). Ništa ne mijenja na stvari to što se ne radi o privatnim lopovima već o državi - ako govorimo o pravnoj državi.
- (d) Često navođeni argument (čak ga navodi Ustavni sud) da u Ustavu nema društvenog vlasništva - bespredmetan je. U Ustavu nema ni državnog, ni zadružnog, niti bilo kojeg od desetak tipova vlasništva. Štiti se vlasništvo kao takvo i ništa se ne oduzima.
- (e) Postoji i vulgarno stajalište da je društveno i državno vlasništvo isto. Razočaravajuće je to što je to i stajalište Ustavnog suda iz prošlog režima. Sud u svojem Rješenju povodom ustavne tužbe o pretvorbi ne piše o pravnim argumentima, već o "idejnoj koncepciji". Budući da je identifikacija države i društva definicija totalitarne države, Ustavni sud ne smatra našu državu pravnom već totalitarnom, s odgovarajućom "idejnom koncepcijom".

Prema tome, s ustavno-pravnog stajališta valja uspostaviti početno stanje, da bi se uspostavila pravna država.

Ovdje je potrebno upozoriti i na jednu raširenu ekonomsko-pravnu zabludu. To je tvrdnja da je samo "identificirani vlasnik" garancija povećanja proizvodnje i proizvodnosti. To je ušlo u pravne tekstove i u Zakon o pretvorbi društvenih poduzeća koji počinje člankom 1.: "Ovim zakonom određuje se pretvorba poduzeća s društvenim kapitalom u poduzeće kojemu je određen vlasnik." U modernoj je privredi takav stav besmislica. Automobilski div General Motors ima više dioničara

nego Hrvatska stanovnika, a članovi uprave ne posjeduju ni 2% dioničkoga kapitala. Tko je tu "identificirani vlasnik"? Općenito se na Zapadu vode diskusije o tome kako dioničko društvo, zapravo, i nema klasičnog vlasnika (Horvat, 1999.). U Engleskoj odavna dionička društva nazivaju "javnim kompanijama." U Francuskoj od Napoleonovih vremena govore o *sociétés anonymes* a anonimci očigledno nisu poznati vlasnici. I što je s dionicama na nositelja, čije se ime po definiciji ne zna? "Večernji list" su novine s najvećom tiražom u Hrvatskoj. Na pitanja novinara ni predsjednik Vlade nije znao tko je "identificirani vlasnik". Tko je "identificirani vlasnik" u neprofitnim organizacijama koje po definiciji nemaju vlasnika (nedržavne organizacije kao što su sveučilišta, bolnice i dr.)? A tko je "identificirani vlasnik" u kolektivnom vlasništvu kada nema podjele kapitala? Pragmatičan odgovor dala je nesretna hrvatska privreda, gdje je nametanje "identificiranih vlasnika" državnom silom dovelo do razaranja privrede. No nije ovdje mjesto da elaboriram teoriju vlasništva u XXI. stoljeću, koja će se prilično razlikovati od klasične teorije iz Code Napoleona ili rimskog prava. Mogu jedino dodati da dioničar, i kad je identificiran kao vlasnik, u većim poduzećima nema veze s poslovanjem poduzeća, niti ima želje da se u to upusti. Hardverski profesor Edward Mason piše za Međunarodnu enciklopediju društvenih znanosti: "Dioničar je danas tipično postao rentijer koji se brine jedino za dividende i kapitalnu dobit..." (Mason, 1968., str. 401).

Jednako je privredno besmisleno tražiti "ubrzanu privatizaciju" kao rješenje privrednih problema. Hrvatska privreda bila je godine 1989. potpuno privatizirana zato što nije bilo nijednog državnog poduzeća. Za nametanje silom inokosnih vlasnika nema nijednog privrednog ili društvenog razloga. Osim toga, to bi predstavljalo sukcesiju daljih administrativnih udara s malverzacijama, korupcijom i sa svim ostalim "dobra" koja smo već jednom podobivali. No ima smisla reprivatizacija vraćanjem poduzeća na upravljanje zaposlenima bez ikakvih administrativnih udara.

Osnovno pitanje u modernoj privredi nije identifikacija vlasnika, već identifikacija privrednog subjekta koji ima sva prava i obaveze iz poslovanja. A taj je privredni subjekt poduzeće registrirano kod suda. Parola o "identifikaciji vlasnika" poslužila je za pljačku društvenoga vlasništva.

Poništenje pretvorbe

Predložena bi revizija pretvorbe predstavljala nove administrativne udare na privredu. Budući da je malverzacijama mjesto na sudu, a imovinsko-pravni sporovi rješavaju se godinama, i revizija pretvorbe trajala bi godinama. Time bi se privredna agonija samo produžila. Ako se ne provedu institucionalne promjene, može se računati na rast od oko 2% godišnje, što se predviđa za ovu godinu, i ponekad maksimalno 5%, što je obećano biračima. U situaciji u kojoj su industrija i turizam prepopolvljeni, a građevinarstvo i poljoprivreda drastično smanjeni, takav bi "rast" bio katastrofalan. Nezaposleni građani stariji od 30-35 godina ne bi imali šanse da ikada više u životu nađu zaposlenje. Psiholozi su utvrdili da najveću psihičku traumu,

poslije gubitka roditelja, izaziva gubitak zaposlenja. Na taj bismo način, pored ekonomskih gubitaka, dobili i bolesno društvo. To se već i zapaža, jer se broj samobojstava povećava, a tako i drogiranje, koje je prije jedva bilo poznato; drugi smo u Europi po pijančevanju; dok se prije život građana stalno produžavao, u eri restauracije kapitalizma skraćuje se, pa tako opet padamo na začelje Europe. Danas je život hrvatskih građana kraći za nekih osam godina nego u Zapadnoj Europi. To, među ostalim, ukazuje i na veoma nezadovoljavajuću zdravstvenu službu. Nije vjerojatno da bi građani tolerirali takav razvitak događaja. U tom se slučaju zna što bi se dogodilo, pa Vlada ne bi mogla očekivati da će izdržati do svršetka mandata. Ljudi bi izašli na ulice.

Proizlazi da je potrebno poništiti pretvorbu, a to građani najčešće i traže. Prema tome, to bi bila i politički veoma popularna mjera. Time se dobiva: (a) oslobađanje inicijative proizvodnih poduzeća koja se moraju osloboditi svih opterećenja u vezi s pretvorbom, malverzacijama i "identificiranim vlasnicima" i koja je potrebno orijentirati na proizvodnju; (b) omogućiti funkcioniranje tržišta, a to je moguće samo bez administrativnih udara, a umjesto mistifikacije "identificiranih vlasnika", efikasnosti i discipliniranju poduzeća služi tržišna konkurencija; (c) povoljna je okolnost što se poništenje pretvorbe može iskoristiti i za rješenje nelikvidnosti.

Ako se administrativna pretvorba poništi, može se očekivati eksplozija proizvodnje - kao nekada nakon 1952. - sa stopom rasta od oko 10% (to je u dva desetljeća postigla Kina, koja ima 250 puta veće stanovništvo od Hrvatske; no Kina ima investicije od 35-40% društvenog proizvoda, a Hrvatska svega oko 15%, kod čega je marginalna proizvodnost fiksnog kapitala u Hrvatskoj "identificiranih vlasnika" za jednu četvrtinu niža nego u Kini (Popov, 1999.)). Taj sam eksplozivni proces već jednom neposredno promatrao, pa zato mogu biti kategoričan. No potrebne su još neke mjere, a o njima će biti govora poslije. To smo, doduše, mogli postići i u proteklih deset godina. Kako se moralo postupiti da bi se ostvarili rast i ekonomska efikasnost, obradio sam u knjižici objavljenoj 1990. Taj pristup, koji je jednako aktualan i danas, nije imao apsolutno nikakvoga odjeka. Posljedice su poznate.

Na koji način poništiti pretvorbu?

Osnovni je princip da se respektovanje dosadašnjih pogrešaka mora obavljati izvan poduzeća. Poduzeće mora biti slobodno da se posveti isključivo proizvodnji. Sankcioniranje kriminala preuzimaju sudovi, prijeko potrebne financijske injekcije i obračune preuzima država, a internu organizaciju i autonomno poslovanje preuzima poduzeće.

Vraćanje na početno stanje znači da poslovodstvo poduzeća biraju zaposleni preko svog radničkog savjeta, koji preuzima funkciju nadzornog odbora. No bitna je razlika u tome to što su današnji nadzorni odbori skupe sinekure bez proizvodnih efekata, a u radničkim savjetima sjede ljudi koji su intimno upoznati s poduzećem i egzistencijski su zainteresirani za uspješnost poduzeća. Osim toga, u radnički se savjet može izabrati i poneki stručnjak i poslovni čovjek izvana, ako može koristiti poduzeću.

Tamo gdje poduzeće uspješno funkcionira, radnički će savjet, kao nadzorni odbor, jednostavno potvrditi postojeće posloводство i time se stvar završava. Tamo gdje je posloводство loše, bit će zamijenjeno boljim. Direktor valja dati mandat od 2-4 godine (u veoma uspješnom i demokratskom Mondragónu direktor se bira na četiri godine), tako da direktor može pokazati uvjerljive rezultate svoga rada i programa. Reizbor nije ograničen. Direktora se može smijeniti jedino u slučaju teškog prekršaja ili kada je odgovoran za gubitke.

Sličan aranžman u vezi s nadzornim odborom postoji u Njemačkoj gdje zakon obvezuje velika poduzeća da radnici izabiru polovinu nadzornog odbora. Nije slučajno da su u Njemačkoj štrajkovi gotovo nepoznati. Nije mnogo drugačije ni u drugim zemljama Europske unije, gdje također postoji zakonska regulativa o radničkoj participaciji u upravljanju, pa bi izloženo rješenje predstavljalo približavanje Europskoj uniji. Osim toga, ekonometrijske studije pokazuju da uvlačenje radnika u upravljanje dovodi do bitnih poboljšanja u proizvodnosti i poslovanju (Blinder, 1990.; Horvat, 1984., str. 148-175). Pored djelomične participacije, u mnogim se dijelovima svijeta razvija i potpuna participacija ili samoupravljanje. Evo nekoliko primjera. Kibuci u Izraelu proizvode nekoliko postotaka ukupnog nacionalnog proizvoda ili nekoliko puta više postotaka poljoprivredne proizvodnje. Lanac od stotinjak samoupravnih poduzeća u Mondragónu (Baskija) postao je svjetski poznat po svojoj uspješnosti. U južnoj Indiji djeluje lanac Kerala Dinesh Beedy koji zapošljava 30.000 radnika i neusporedivo je proizvodniji i demokratskiji od svojih često korumpiranih konkurenata. U SAD proizvodi nekoliko stotina samoupravnih ESOP-a, koje država porezno pomaže. To su pretežno srednja i velika poduzeća. U Čileu sam našao lanac od stotinjak empresas y brigadas de trabajadores (radnička poduzeća), a podršku im pruža kooperativna banka. Itd. Vrijedi još napomenuti da se samoupravljanje počelo samoinicijativno razvijati baš u Hrvatskoj, i to prije no što je naredne, godine 1950., bilo ozakonjeno za cijelu Jugoslaviju.

Nije nevažna ni konstatacija da samoupravljanje znači prenošenje demokracije iz javnog života na radno mjesto, gdje čovjek provodi najveći dio svog proizvodnoga života. To mora imati stimulativne efekte i, osim toga, znači da se ekonomskom demokracijom zaokružuje institucionalni demokratski ciklus koji je započeo političkom demokracijom u XIX. stoljeću, nastavlja se socijalnom demokracijom u XX. stoljeću, da bi bio potpuno dovršen ekonomskom demokracijom u XXI. stoljeću. Time se ostvaruje puna demokracija u društvu.

No, posljedice nisu samo političke, već su i moralne. Dosadašnja je restauracija grabežnog kapitalizma dovela do korupcije, spekulacija umjesto rada, do društvenih sukoba, socijalne polarizacije i moralne degradacije. Suprotno tome, samoupravljanje i snažna participacija u rješavanju problema vlastitoga poduzeća pomoći će izgradnji zdravoga društva. Neprestane blokade poduzeća i prometnica, česti štrajkovi i demonstracije na Markovom trgu zbog neisplaćenih plaća - odjednom će iščeznuti. A obiteljski se život neće rastakati zbog nezaposelnosti hranitelja i besperspektivnosti mlađih članova obitelji.

Bilo bi korisno da Ekonomski institut, Zagreb s odgovarajućim institucijama (komora, sindikat, poslodavci, pravnici) izradi nekoliko uzoraka statuta za različite tipove poduzeća. No, ti bi modeli bili samo savjetodavni, jer poduzeće mora biti potpuno autonomno u svojoj organizaciji poslovanja i u raspodjeli dohotka. Reviziju poslovanja svake godine obavlja neovisna revizorska tvrtka. O njezinom se izvještaju diskutira na radničkom savjetu kao nadzornom organu i donose se potrebne mjere.

Poduzeće može svoj kapital izraziti u dionicama. Svoje dionice može prodati i vanjskim osobama (iako ne treba očekivati veliki interes). Ako je neki pojedinac ("identificirani vlasnik") uložio svoju gotovinu u poduzeće, valja ga obešteti. To se može učiniti na dva načina, po njegovom izboru: ili uplatama iz dobiti poduzeća ili dodjeljivanjem iste vrijednosti u dionicama.

Poseban problem predstavljaju poduzeća koja zapadnu u dug i postanu nesolventna, a banke ih ne žele financijski spašavati (kreditom ili otkupom dionica). Prikladan postupak pokazuje poznati američki slučaj. Kada se treći po veličini američki automobilski proizvođač, Chrysler, našao pred bankrotom, američka je vlada raspustila lošu staru upravu, imenovala je novog direktora (Lee Jacocca) i osigurala financijsku podršku. Za dvije godine Chrysler je opet bio na nogama. Kod nas će to biti slučaj s većim brojem nesolventnih poduzeća. Potrebno je privremeno suspendirati samoupravu, imenovati novog direktora i srediti financije. U tu bi svrhu bilo dobro osnovati Agenciju za upravljanje s odgovarajućom bankom. U Agenciji se mora skupiti odgovarajući broj sposobnih poslovnih ljudi s iskustvom. Kada se pojavi potreba - bilo zakonom određena, bilo da poduzeće samo zatraži - Agencija šalje jednoga od svojih menadžera da poduzeće sanira. Nakon toga, taj se vraća u Agenciju ili ostaje u poduzeću, a samouprava se ponovno uspostavlja. U principu nema loših poduzeća (ali ima promašenih investicija). Loši mogu biti jedino uprava, proizvodni program ili način poslovanja. Stoga rješenje za gubitake nije stečaj, od čega narodna privreda ima samo štete, već kompetentna reorganizacija (danas zvana restrukturiranje).

Istodobno rješenje nelikvidnosti

Budući da je poduzeće potrebno osloboditi svih tereta, sva dugovanja i potraživanja kojima je istekao rok preuzima država. Država zatim u gotovom najprije isplaćuje svoje dugove, a za ostalo vrši prebijanje. Time će se vjerojatno najveći dio nenaplaćenih potraživanja riješiti. Ostaje neki saldo koji država pretvara u javni dug i izdaje odgovarajuće vrijednosnice. Ostaju i nesolventna poduzeća, koja prelaze u nadležnost Agencije. Ako se neko poduzeće pokaže sasvim besperspektivnim, onda je, naravno, potrebno otvoriti stečaj, koji također vodi Agencija. Nove pojave nelikvidnosti sprečavaju se oštrim pravnim propisima uz djelovanje opisanih mehanizama.

Tečaj

Veliki trgovinski deficit, strani dug koji se približava polovini godišnjega proizvoda i višegodišnja stagnacija izvoza pokazuje da postoji velika i opasna eksterna neravnoteža. Prema tome, ekonomski je sasvim netočno kako je ostvarena privredna stabilnost, koju valja samo održavati. Jedan od razloga vanjske nestabilnosti jest precijenjena domaća valuta, zbog čega je izvoz skup i nekonkurentan, a uvoz jeftin i nezaustavljiv. Zemlje na hrvatskom stupnju razvitka moraju imati podcijenjenju valutu, da bi mogle biti konkurentne na svjetskom tržištu. To su učinile gotovo sve tranzicijske zemlje. Jedan primjer dostaje. U godini 1998. Hrvatska je imala precijenjenju valutu za oko 30%, a Češka je imala podcijenjenju valutu za približno isti postotak. Kada se češka i hrvatska roba sretne na svjetskom tržištu, češka je za čitavih 60% konkurentnija, iako tehnologija i proizvodnost mogu biti iste.

Vanjskotrgovinske neravnoteže obično se rješavaju devalvacijom (ili aprecijacijom). Budući da su kratkoročne elastičnosti izvoza i uvoza niske (to je moja ocjena, jer precizna mjerenja nisu učinjena; izvozna je elastičnost vjerojatno znatno niža nego uvozna), sama bi devalvacija imala mali utjecaj na izvoz i uvoz, a dovela bi do inflacije. Moguć je ovaj pristup.

U izvozu se cijena robe smanji za sva državna davanja (PDV i ostalo), pa se zatim izračunaju kupovni pariteti za robe koje najviše izvozimo. Ako su domaće izvozne cijene još uvijek veće od međunarodnih, razliku je potrebno izravnati devalvacijom. Za dalje ostvarivanje podcijenjenosti domaće valute valja se boriti ekonomskom politikom.

Kod uvoza, uvozne cijene proizvoda koje najviše uvozimo, a postoji mogućnost supstitucije sličnim domaćim proizvodima, moraju biti uvećane carinama, tako da uvozni proizvodi budu skuplji od domaćih poslije izvršene devalvacije.

U međunarodnim se aranžmanima obično toleriraju devalvacija i carine, ako postoji velika eksterna neravnoteža. Carine se mogu nazvati i manipulativnim troškovima, a postoje i drugi trikovi.

U uvozu se mogu i direktno subvencionirati izvozne cijene. No to je opasno zbog rasipanja sredstava, zbog moguće korupcije, a i zato što možemo biti optuženi za dumping. Japan se koristio visokim unutarnjim cijenama iz kojih su poduzeća financirala niske izvozne cijene. No to je bilo moguće u jednoj velikoj relativno nepristupačnoj privredi, što Hrvatska nije. Najprikkladnije je da se izvozne grane (kao npr. brodogranja) stimuliraju povoljnim kreditima, poreznim olakšicama i niskim kamatama da investiraju u novu i efikasnu tehnologiju i da omoguće povoljniju kupnju svojih proizvoda. Uz istu proizvodnost i postojeće niže plaće, konkurentnost je osigurana.

U uvozu se mogu primijeniti kvote i dozvole. No, to je administrativni postupak i kao takav u načelu nepoželjan.

Da devalvacija i carine ne bi prouzročile inflaciju, potrebno je privremeno zamrznuti plaće. To je izuzetno nepopularna mjera. Zato je za tu mjeru potrebno

imati punu podršku sindikata i precizno utvrditi rokove i efekte. Jednako se tako moraju zamrznuti, odnosno smanjiti troškovi države.

Proširenje tržišta

Hrvatsko je tržište smanjeno pet puta u odnosu na nekadašnju državu, a kapaciteti su građeni za tadašnju državu. Prema tome, potrebno je nadoknaditi izgubljeno tržište. Slovija je donekle u tome uspjela, Hrvatska ni izdaleka nije (ali i u Sloveniji je industrijska proizvodnja i nakon četrnaest godina još uvijek za jednu četvrtinu niža). Osim toga, znatno su ograničene kulturne i znanstvene djelatnosti. Put prema proširenju tržišta sastoji se u ekonomskoj integraciji. Od svih balkanskih zemalja, jedino Hrvatska (i Srbija) nije ni u kakvoj integraciji.

Stalno spominjanje brzog ulaska u Europsku uniju neodgovorno je, jer ni Hrvatska nije spremna, niti je EU želi, zato što bi joj to bilo suviše skupo (Hrvatska ima pet puta niži dohodak po stanovniku, pa bi je morala znatno subvencionirati; ima i raširenu poljoprivredu na koju EU već troši polovicu svoga budžeta; ima više od 20% nezaposlenih koji bi konkurirali domaćoj radnoj snazi, čija se nezaposlenost zadržava na 10% i više). Zbog toga se valja orijentirati na stvaranje Balkanske unije, tu će Hrvatska biti među najrazvijenijima i tu može odmah prodavati svoje proizvode i brzo zaposliti svoje građane. A upravo to Europa i Amerika žele, kako to pokazuju stvaranje SECI i Pakta o stabilnosti. Balkanska unija ima objektivnih mogućnosti da se razvija brže od EU, a u tom sustizanju bit će stvoreni uvjeti za ulazak cijelog Balkana u Europu, pa tako i za konačno ujedinjenje cijele Europe. To ne isključuje različite aranžmane suradnje između Europske i Balkanske unije. Samo u svemu tome Hrvatska mora dati inicijativu, a ne čekati na milost. Zagreb ima objektivne šanse da postane balkanski Bruxelles, kao i financijski centar Balkana, ako se ta mogućnost inteligentno iskoristi. Jasno je što bi to značilo za Hrvatsku.

Prvi je očigledan korak carinska unija s Bosnom. Hrvatskoj su potrebne sirovine, elektroenergija i komunikacije između sjevernog i južnog dijela. Bosni su potrebni hrvatski finalni proizvodi, more i oslonac na razvijenijeg partnera. Obje zemlje profitiraju od podvostručenja tržišta. Osim toga, u obje se zemlje govori istim jezikom, obje su zemlje bile više od jednoga stoljeća u istoj državi, a u Bosni su Hrvati jedan od konstitutivnih naroda (ma što to značilo). Dakle, nikakvi posebni odnosi s Federacijom, jer Hrvatska ne može imati nikakvih pretenzija na aneksiju dijela Bosne. Potrebna je ekonomska integracija sa cijelom suverenom Bosnom.

No, tu se ne smije stati. Odmah se mora produžiti u dva smjera. U carinsku je uniju potrebno uključivati i ostale balkanske zemlje, a s Bosnom valja postupno razvijati više oblike ekonomske integracije, jednako kako je to radila i EU. Ako proces bude efikasno vođen, Balkanska unija može postati privlačna i za podunavske zemlje, recimo za Slovačku i Mađarsku. Objema je potrebno more. S objema smo stoljećima živjeli u istoj državi. Povoljna je okonost u formiranju Balkanske unije ta, što postoji gotov *acquis communautaire* Europske unije, pa se ta rješenja mogu

postupno jednostavno apsorbirati, umjesto da se stvaraju iznova. Utoliko će postupak biti brži i lakši nego u EU.

Posebno je važna činjenica što je Balkan - za razliku od ostala tri velika sredozemna poluotoka, Anadolije, Apeninskog i Pirinejskog poluotoka - historijski nacionalno ispremiješan. Zbog toga stalno postoje velike napetosti koje eruptiraju u periodične ratne sukobe. Kada se uklone granice, napetosti se trenutačno smanjuju, jer nacionalne manjine dobivaju brz i lak pristup do svojih sunarodnjaka u matičnim zemljama. Npr., više milijuna Mađara živi u susjednim državama: u Slovačkoj, u Rumunjskoj, u Srbiji i u Hrvatskoj. Stoga Mađari moraju biti veoma zainteresirani za ulazak u Balkansku uniju. To im Europska unija ne može ponuditi za još mnogo godina. A slično je i s ostalim balkanskim narodima. Osim toga BU omogućuje razoružanje Balkana, pa se sredstva trošena za vojsku - 3%-8% društvenog proizvoda - mogu upotrijebiti za ubrzanje privrednog razvitka. To se dogodilo s poslijeratnom (i razrušenom) Njemačkom i s Japanom, kojima je naoružavanje bilo međunarodno zabranjeno. Danas su to zemlje u kojima je privredna razvijenost među najvišima na svijetu.

Ekonomska politika

Nije samo pretvorba krivac za urušavanje privrede. Tome je pridonijela i tzv. neoliberalna ekonomska politika plus pomodni monetarizam. To su nova imena za poznatu staru konzervativnu politiku bez politike. Radi se zapravo o *laissez-faire* uz nerealne monetarne korekcije. Kada je nakon sedamdesetih godina u Europi prevladao neoliberalizam, prepоловила se stopa rasta, a nezaposlenost se potrostručila (Horvat, 1999.a). Nešto poslije, neoliberalizam i globalizacija pogodili su prije prosperitetan Daleki istok (s iznimkom Kine), pa je onda došlo do teških privrednih lomova koji su se reperkutirali na velik dio svijeta.

Na drugom sam mjestu pokazao zašto goli privredni automatizam ne može funkcionirati, odnosno može davati samo niske stope rasta (Horvat, 1999.a). Ako se želi brzi razvitak, potrebno je privredne tokove usklađivati i programirati na osnovi ekspertnih analiza. To se na Zapadu danas naziva industrijskom politikom. Kod nas se stalno govori o potrebnoj strategiji razvitka (koja u situaciji *laissez-faire* nikako da se rodi). A, zapravo, radi se o starom i dobro poznatom planiranju.

Sve zemlje koje se brzo razvijaju - uključivši i bivšu Jugoslaviju - imaju institucionalno riješeno planiranje. To ne mogu raditi ministarstva, jer su to operativni organi, a planiranje zahtijeva permanentan kvazistudijski rad izvan pritiska operative. Za to prikladne institucije jesu zavodi za planiranje. Kada sam jednom zgodom bio gost korejskog zavoda za planiranje u Seulu - a Koreja je jedna od zemalja s najbržim razvitkom na svijetu - tamo sam našao 200 doktora znanosti u zavodu. Većina od njih doktorat je stekla u Americi! Pritom u Koreji postoji i druga planska struktura, poslovne integracije *chaeboli*. U Japanu postoje čak tri planske strukture: državna (MITI), poslovne integracije (*zaibatsu*) i kvazistudijski zavod za planiranje.

Prema tome, valja neoliberalizam zamijeniti ekonomskim planiranjem i formirati zavod za planiranje koji će proizvoditi kratkoročne i dugoročne planove. Tako ćemo konačno dobiti strategiju razvitka koja neće biti skup laičkih mišljenja. Povoljna je okolnost to što je još živo pola tuceta bivših direktora zavoda za planiranje, pa se institucija može smjesta formirati.

Može se još dodati da prividno u mnogim zemljama nema planiranja. Ipak, to nije sasvim točno. U modernoj privredi u državama veličine Engleske, stotinjak velikih poduzeća daje dvije trećine industrijske proizvodnje. Velike transnacionalne kompanije proizvode nekoliko puta više od cijele hrvatske privrede. A trend stvaranja supervelikh poduzeća nastavlja se (fuzija automobilskih giganata njemačkog Daimlera i američkog Chyrlslera, fuzija farmaceutskih giganata, fuzija velikih banaka u Europi, Americi i Japanu, fuzija velikih medijskih korporacija American Online i Time Warner, fuzija njemačke tvrtke Mannesmann i britanske Vodafone Air-Touch, čime nastaje najveći svjetski koncern za bežičnu telefoniju koji će opskrbljivati 25 zemalja, itd.). U tim velikim poduzećima postoji mnogo preciznije planiranje nego u nacionalnim zavodima za planiranje. A to se poduzetničko planiranje prenosi formalnim i neformalnim vezama i na odnose među ostalim poduzećima. Mala poduzeća funkiraju prosto kao kooperanti velikih. To surogatno planiranje zajedno s međunarodnim sporazumima ne može eliminirati povremene privredne lomove zbog neizgrađenog sustava svjetskih financija, ali priječi da se svjetska privreda ne raspadne u općem kaosu.

Osim pretvorbe i laissez-faire politike, treći je negativan faktor u hrvatskoj privredi uplitanje politike u privredu, mogućnost korištenja političkih veza, što dovodi do neefikasnosti i do konačnog izrođivanja u kriminal. U godini 1989. obavljeno je istraživanje poslovanja 18 najboljih velikih poduzeća u Hrvatskoj (Pusić, 1989.). Neka su od njih bila transnacionalna, a njihovi direktori prekaljeni u uspješnoj međunarodnoj konkurenciji. Nakon dvije gdoine - tj. nakon HDZ-ovskog prevrata - posjećena su ponovo ista poduzeća. Ostalo je samo još pet prijašnjih direktora. Nakon nekog vremena i oni su otišli, a nekad uspješna poduzeća upala su u velike poteškoće. Danas su mnoga velika poduzeća u državnom vlasništvu i gotovo permanentno u sanacijama.

Zaključak

Obrađene mjere nisu ni izdaleka sve one koje su moguće, potrebne i poželjne. Npr., investicije su manje od amortizacije koja služi za zamjenu istrošenih sredstava. Prema tome, proizvodni se kapital smanjuje umjesto da se povećava. Zbog malih je investicija u proteklom desetljeću i pol došlo do velikog tehnološkog zaostajanja, a to sprečava izlazak na svjetsko tržište (i odgađa ulazak u EU). Pored toga, postoji raširena zabluda da se ne može investirati više, zato što je mala štednja. Kao što je davno pokazao Kalecki, (proizvodne) investicije stvaraju štednju, a ne obrnuto. Zatim potrebno je ukinuti PDV na proizvode i usluge koji se odnose na društveno blagostanje (obrazovanje, zdravstvo, kultura). Poreze valja potpuno restrukturirati

i imućnije slojeve relativno mnogo više opteretiti (Hrvatska je jedina u civiliziranome svijetu s maksimalnom graničnom poreznom stopom od svega 35%. U Engleskoj je ta stopa poslije rata iznosila 97,5% - na vlasti su bili laburisti). Odnos prema stranom kapitalu potpuno je pogrešan - ne rasprodaja nardone imovine radi krpanja rastrošnog budžeta, nego primanje direktnih investicija (ako ne štete domaćoj proizvodnji). Financije su u neredu. Hrvatska sveučilišta i znanost u jadnom su stanju. Nakon devet godina boravljenja, kao student i profesor, na najčuenijim svjetskim sveučilištima od Cambridgea i Londona do Harvarda i Yalea, imam jasnu predodžbu o tome što bi se odmah moglo učiniti, ali o tome onda - ako budem pitan. Itd. Nno sve takve mjere logički proizlaze iz onoga što je navedeno, a što služi ubrzanju razvitka. Mogući su ovi zaključci:

- (1) Državu je potrebno istjerati iz privrede, jer je prema našem i stranom iskustvu država loš privrednik (osim u iznimnim slučajevima i u infrastrukturi). Osim toga, država kao privrednik proizvodi korupciju, materijalnu i političku. Danas je više od dvije trećine kapitala u državnome vlasništvu.
- (2) Poduzeća se moraju osloboditi svih administrativnih intervencija, a pogreške povezane s pretvorbom moraju preuzeti sudovi i država (koja ih je i prouzročila). Oslobođeno poduzeće orijentirati isključivo na proizvodnju i na uspješno poslovanje.
- (3) Mnogobrojne su studije u svijetu pokazale da participacija radnika u upravljanju povećava efikasnost i smanjuje izgubljeno vrijeme u štrajkaškim sukobima. U Europskoj uniji participacija je zakonom regulirana i pripada u *acquis communautaire*. Kod nas bi u društvenim (sada državnim) poduzećima potrebno bilo ponovno uspostaviti samoupravljanje, gdje se uprava bira iznutra (u poduzeću). U ostalim je poduzećima potrebno uspostaviti participaciju, eventualno prema njemačkom modelu koji ima podrijetlo iz Weimarskog ustava još iz dvadesetih godina (Mitbestimmung). Uvođenje participacije u poduzeće približava Hrvatsku Europskoj uniji.
- (4) Tipove privrednih organizacija mora odrediti i profilirati tržište, a ne državna administracija, najčešće neuka. Oni organizacijski oblici koji se u tržišnoj konkurenciji pokažu superiornima, prevladat će. Država mora jedino omogućiti slobodno tržište, fer konkurenciju, jednake startne uvjete i nepostojanje monopola. Poznato je, npr., da su poduzeća u vlasništvu zaposlenih u SAD raširena u pravnim firmama, u računovodstvu, u medicini, u poslovnim konzultacijama, u oglašivanju, u arhitekturi, u taxi-službi. Radnici su otkupili i tako veliko poduzeće kao što je United Air Lines, a to je najveća zrakoplovna tvrtka na svijetu sa 7000 pilota. Zadruga proizvođača dominiraju poljoprivrednim tržištem. Kao neprofitna poduzeća organizirane su mnoge bolnice, sveučilišta, škole, dječji vrtići, starački domovi, zdravstveno osiguranje. I sve to u zemlji koja je nedvojbeno kapitalistička. U zemljama sa socijaldemokratskim režimima još više dolaze

do izražaja nekapitalističke tvrtke bez "identificiranih vlasnika". U Italiji su mnoga posrnula industrijska poduzeća od kapitalističkih pretvorena u zadružna. U Švedskoj polovinu kamionskog transporta obavljaju radničke zadruge. Zadruge kontroliraju 45% poljoprivrednog tržišta u Francuskoj, 60% u Nizozemskoj, 70% u Danskoj i 80% u Švedskoj. U većini zemalja zapaža se još jedna pravilnost: male organizacije sa desetak ili s nekoliko desetaka zaposlenih organizirane su kao inokosna poduzeća, od tisuću do mnogo tisuća zaposlenih pojavljuju se dionička društva (iako se, kao kod Forda, izvorno radilo o inokosnom poduzeću). A kod nas se sve političke diskusije o "identificiranom vlasniku" vode kao da postoje samo inokosna poduzeća, poput onih u antičkom Rimu ili u ranom kapitalizmu. Bilo bi korisno da naši profesori prava malo moderniziraju svoju nastavu. Da opet citiram američkog ekonomista Masona: "Mala, privatna korporacija i velika, kvazijavna korporacija mogu kao pravne osobe biti jednake u očima zakona, ali nisu to ni u kom drugom pogledu" (str. 339).

- (5) Privredne je tokove potrebno permanentno usklađivati na osnovi ex ante planiranja za koje odgovornost snosi država, a ne predstavlja nikakvu administrativnu obvezu za poduzeća koja su potpuno slobodna u svojoj poslovnoj politici.
- (6) Nedostatke zbog male veličine zemlje i zbog njezina slabog proizvodnog potencijala - pa zbog toga male ekonomske moći na svjetskom tržištu - potrebno je kompenzirati povećanjem tržišta ekonomskom integracijom sa susjedima. U tome se Hrvatska mora afirmirati kao zemlja koja daje inicijativu.

Ako se te osnovne mjere provedu, može se očekivati dva puta brži razvitak od obećanoga na izborima. Račun pokazuje da bi sadašnja zastrašujuće velika nezaposlenost mogla biti prevladana u šest godina i svedena na frikcijsku nezaposlenost od oko 1% (poput nekadašnje u Jugoslaviji, u Japanu ili u Švicarskoj). Građani Hrvatske opet bi otkrili perspektive života u Hrvatskoj. A povećana bi proizvodnja omogućila da se relativno lako riješe sada nerješivi problemi kao što su dug umirovljenicima, dug seljacima, osigurana štednja, nenaplaćena potraživanja, strani dugovi, otvaranje radnih mjesta za demobilizirane borce i druge nezaposlene, opremanje i opskrba zdravstva, višestruko veća sredstva za znanost i kulturu i mnoštvo drugih problema u Hrvatskoj. Ako navedene perspektivne mogućnosti ne bi bile iskorištene, punu bi odgovornost snosila Vlada koja državom upravlja.

LITERATURA:

1. Blinder, A., (ed.): "Paying for Productivity", Washington, Brookings, 1990.
2. Horvat, B.: "Politička ekonomija socijalizma", Zagreb, Globus, 1984.
3. Mason, E. S.: "Corporation", u "International Encyclopedia of the Social Sciences", Vol. 3, Macmillan, 1968., 396-404.

4. Popov, V.: "Investment Restructuring and Performance in Transition Economies", *Post-Communist Economics*, Vol. 11, No. 4, 1999.
5. Pusić, V.: "Vladaoci i upravljači", Zagreb, Novi Liber, 1992.
6. A Note on 'Stakes and Stocks' by Mario Nuti", *Economic Analysis*, Vol. 2, No. 2, 156-157.
7. "Poduzetništvo tržišna transformacija društvenog vlasništva", Zagreb, Institut za javne financije, 1990.
8. "Program privrednog razvoja Hrvatske", Zagreb, 1993.
9. "Slom neoliberalizma", u: S. Jurišić (ur.): "Gospodarska politika Hrvatske u 2000. godini, Zagreb, Inženjerski biro, 1999., 282-286.

MINIMAL PROGRAMME OF EXIT FROM CRISIS

Summary

Croatia is amid the serious economic crisis, a more difficult and long-lasting than the world crisis of the thirtieth was. This has been confirmed by weekly new strikes and protests. People are traumatized, unemployment is the highest in Europe, life expectancy permanently decreases, one third of population lives beneath the poverty limit. Such situation cannot be solved by textbook instructions. It is necessary to act fast and in a completely nonstandard manner. The article deals with the minimal programme of measures which will, after their implementation, enable to undertake all other necessary measures.